

marktgeoriënteerde en selectieve aanpak' (458). Een grotere nadruk op arbeidsmarktregulering, een toenemend beroep op individuele verantwoordelijkheid, een minder nadrukkelijke invloed van de overheid en een defensieve opstelling der sociaal-democratie zijn van deze 'markt-dominantie' het min of meer natuurlijke gevolg.

De sociale politiek is, zo stellen de auteurs, door de eeuwen heen een strijdperk waarin het draait om 'vraagstukken van maatschappelijke ordening', om 'het definiëren van de verhouding tussen overheid, maatschappij en burger' en tenslotte 'om processen van sociale reproductie en vormgeving van de levensvoorwaarden en leefomstandigheden van burgers' (17). Hierop valt niets af te dingen maar de feitelijke implicatie ervan, een analyse van de strijd van sociale klassen en de eruit voortvloeiende 'politieke' functie der sociale politiek, komt in deze studie onvoldoende uit de verf. Toch vormt deze kant van de sociale politiek een buitengewoon belangrijke functie van zorgstructuren en verzorgingsmaatschappij. Hierbij wordt opstandigheid en onaangepastheid van individuen en groepen bestreden door een veelheid van repressieve en disciplinerende (staats)optredens, maar toch vooral door apaiserende zorgstructuren en door de introductie van een democratisch electoraal systeem. Het is middels dit mechanisme dat bijvoorbeeld de sociaal-democratie haar revolutionaire koers kon verlaten om zich tenslotte te vergenoegen met een 'sociaal kapitalisme'. Over deze zijde van de sociale politiek zal men in de onderhavige studie echter verbluffend weinig aantreffen, tenzij indirect en impliciet door de, overigens uitstekend gedocumenteerde, weergave van het optreden van (verontruste) elites, waaronder de leiders van politieke partijen, vakbonden en het bureaucratische staatsapparaat.

De hier verwoorde bedenkingen tegen zekere aspecten van deze studie doen niets af aan de waardering voor het werkelijk monumentale karakter ervan. Het boek zal ongetwijfeld een buitengewoon belangwekkend startpunt vormen van vervolgstudies en van kritieken en polemieken. Vooral echter zal het een dankbare informatiebron blijken voor al die wetenschappers, politici en beleidsmakers, die zich bezighouden met de historie en de actuele werkelijkheid van onze veranderende verzorgingsmaatschappij.

Henny Buiting

M. Bossenbroek, J. H. Kompagnie, *Het mysterie van de verdwenen bordelen. Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 1998, 377 blz., ISBN 90 351 1905 3).

De heren Bossenbroek en Kompagnie kunnen schrijven. Dit moet de eerste conclusie zijn na lezing van hun boek. *Het mysterie van de verdwenen bordelen* is een opeenstapeling van vlot geschreven zinnen (een enkele ontsporing daargelaten), van talloze knappe woordspelingen en van merendeels treffende beschrijvingen. Als voorbeeld kan de beschrijving dienen van de latere hoofdpersoon van hun speurtocht. 'Hendrik Pierson', zo schrijven zij op pagina 8, 'zou voor iedereen een vervaarlijk tegenstander zijn geweest, voor de liefhebbers van het liederlijk leven was hij een plaag. Religieuze bevlogenheid had hij van Réveilhuis uit, nieuw was dat hij politieke lijn en militaire strategie bracht in de zedelijkheidsstrijd'. Wie zo schrijven, zij de olopende vermoeidheid bij de lezer vergeven die het gevolg is van hun eindeloze reeks taainvallen. Een dergelijke taalvaardigheid is een weldaad in een tijd dat het historisch proza regelmatig geproduceerd wordt door academische pennenrijders die dor en droog hun stellingen verdedigen en vlugge broodschrijvers, wier werk meer bepaald wordt door de verlangens van het kopende publiek dan door de eisen van het historisch métier. Zelden is er sprake van

een geslaagde synthese van leesbare historie en gedegen vakwerk. Bossenbroek en Kompagnie verdienen daarvoor alle hulde.

In hun boek schetsen de auteurs de geschiedenis van de opkomst en ondergang van de gereglementeerde prostitutie in Nederland. Deze begon nadat de overheid in de Napoleontische tijd maatregelen ging nemen ter bescherming van het krijgsvolk. Door controle van prostituees werd getracht de verspreiding van venerische ziekten tegen te gaan om de natie weerbaar te houden. Dit streven zou tot 1878 aan kracht winnen. Prostitutie bleef weliswaar oogluikend toegestaan, maar de prostituees konden hun beroep niet langer onbelemmerd uitoefenen.

In het tweede deel van hun boek beschrijven Bossenbroek en Kompagnie hoe de heersende opvatting ten opzichte van prostitutie in de tweede helft van de negentiende eeuw langzaam aan omsloeg: het pleidooi voor reglementering en staatsdwang verloor het van het streven naar een wettelijk verbod. Deze mentaliteitsverandering was voor een belangrijk deel het gevolg van de activiteiten van de weleerwaarde heren Heldring en Pierson die, vanuit hun geloofs-overtuiging, ernstige bezwaren hadden tegen de quasi-legalisering van de ontucht door de reglementering van de prostitutie. Het lukte deze religieus bezwaarden door hun niet aflatende ijver en het uitstekend organisatietalent van Pierson om grote aanhang te verwerven, ook buiten de eigen kring. Deze aanzwellende kruistocht leidde in veel gemeenten tot de afschaffing van de gemeentelijke geneeskundige controle op prostituees en de instelling van een bordeelverbod. In 1911 verbood de strenge zedelijkheidswetgeving het bedrijf der bordelen in heel het land. Daarmee waren de doelstellingen van Pierson gerealiseerd.

De auteurs hebben hun fraaie onderzoek naar de opkomst en ondergang van 'collectieve prostitutie-arrangementen naar Frans voorbeeld' (290) gegoten in de vorm van een metafoor: het is een detectivespel geworden waarin een mysterie moet worden opgelost (waarbij de auteurs voorbijgaan aan het feit dat een mysterie per definitie nooit geheel te doorgronden is). Hun speurtocht naar de oorzaken van de veranderende houding ten opzichte van prostitutie na 1850 beginnen zij met het ontrafelen van de 'motieven' van de betrokkenen. In de verklaringen die tot dusverre zijn aangedragen in de literatuur zijn volgens hen drie hoofdmotieven te herkennen. Ten eerste zijn er de beschavingsthesen: verklaringen die ervan uitgaan dat de mentaliteitsverandering het gevolg was van welbewuste actie, bijvoorbeeld van de inspanningen van onversaagde strijders tegen voosheid en onburgerlijkheid. Ten tweede de emancipatiethesen, die de verklaring zoeken in de toenemende invloed van vrouwen, confessionelen en socialisten en de medische macht in de samenleving. Waar de eerste twee verklaringen modellen dus het perspectief van de 'dader' hanteren, liggen de verklaringen van de derde categorie in de sfeer van onpersoonlijke factoren, variërend van veranderingen in de sociaal-economische omstandigheden tot autonome veranderingen binnen de prostitutie zelf.

Het derde motief wordt in het boek helaas weinig uitgewerkt. Bossenbroek en Kompagnie beschrijven bovenal het handelen en de beweegredenen van de betrokken individuen, waarbij hun taalpatserij mijns inziens soms een nadeel is (de auteurs willen zich nog wel eens schuldig maken aan retorische overdrijving en vertonen de neiging bepaalde aspecten van de historische werkelijkheid wel erg zwart/wit voor te stellen). Ook Bossenbroek en Kompagnie hanteren dus het dadersperspectief. Dit zou niet erg zijn als zij in hun 'eindrapport' niet tot de conclusie kwamen dat onpersoonlijke zaken bij de historische ontwikkeling een belangrijke rol gespeeld hebben. Juist zaken als de communicatierevolutie, de toenemende koopkracht van de bevolking en het groeiend zelfbewustzijn bij stedelingen en plattelanders hadden invloed op de seksuele emancipatie die in de loop van de jaren zestig van de negentiende eeuw leidde tot een openlijker en maatschappelijk zichtbaarder vorm van prostitutie, wat het einde markeerde van het 'reglementeringsproject'. Daarmee lijken de hoofdpersonen alsnog naar het tweede plan te verdwijnen. 'De strijd tegen de gereglementeerde prostitutie profiteerde van

de democratiseringsgolf, van de emancipatiebewegingen, ongetwijfeld, maar kwam er niet uit voort. Het alternatieve prostitutieproject [het streven naar een bordeelverbod] had zijn wortels in het Réveil en de Inwendige Zending, was orthodox-protestants van oorsprong, ontwikkelde zich in aristocratisch en patricisch milieu, werd voortdurend beïnvloed vanuit het buitenland, hanteerde de normen en waarden van de deugdzame Hollandse burgerman en diens wettige echtgenote, bediende zich van volkse strijdmethodes ... Het project van Pierson en de zijnen doorkruiste alle lijnen, verticaal en horizontaal, van de gecompartmenteerde Nederlandse samenleving. Aanvankelijk was dat zijn zwakte, uiteindelijk bleek dat zijn kracht' (300-301). Dit leidt binnen de metafoor van Bossenbroek en Kompagnie tot de nogal vage eindconclusie dat de zedelijkheidsapostelen 'begonnen met schieten', maar dat het uiteindelijk een volksgericht met vele daders was dat de reglementering om zeep hielp (304-306).

Dat Bossenbroek en Kompagnie in het grootste deel van hun boek voorbij zien aan de 'motieven' heeft vermoedelijk twee redenen. Ten eerste is er nog weinig bekend over de precieze ontwikkelingen in de prostitutie in de besproken periode. Daarnaast zou een oorzaak van de verwaarlozing van de onpersoonlijke 'motieven' kunnen liggen in de eenvoudige toegankelijkheid van de bronnen betreffende het publieke debat, die daarbij druipen van de dramatiek. Meestal is de keus snel gemaakt. Terwijl Bossenbroek en Kompagnie in hun bijlagen statistisch materiaal aandragen en in het eerste deel regelmatig verwijzen naar officiële stukken van diverse overheden, is het tweede deel overwegend gebaseerd op publicaties uit de kringen van abolitionisten zelf. Wel behoort dan de vraag gesteld te worden in hoeverre hun voorstelling van zaken congrueerde met de werkelijkheid. De bewoners van het Rotterdamse Zandstraatkwartier vonden in elk geval van niet en beschimpten de Middemachtzendingen als verdwaasden uit een andere wereld om hen later, toen zij met hun zalvende praatjes bleven komen, met stille instemming van de wijkagenten van de stoep te slaan.

Voor de receptiekant in het debat hebben de auteurs weinig aandacht en de alledaagse realiteit van de hoerenbuurten ontbreekt regelmatig in hun beschrijvingen. Dit maakt hun boek allerm minst waardeloos, maar wel beperkt. De ondertitel *Prostitutie in Nederland in de negentiende eeuw* dekt zo de lading niet. De speurtocht van Bossenbroek en Kompagnie beschrijft hoofdzakelijk de negentiende-eeuwse discussie over de prostitutie, de implementatie van de genomen besluiten op diverse niveaus en de moeilijkheden die daarbij werden ondervonden. Het laat echter onopgehelderd in hoeverre de in het debat gepresenteerde argumenten getrouwe afspiegelingen waren van de historische werkelijkheid. Waarom volhardden de moraalridders in het publieke debat in hun overtuiging dat publieke vrouwen de blanke slavinnen van het land waren, terwijl de Nederlandse prostituees na 1870 massaal de bordelen konden verlaten? Overtuiging en werkelijkheid kwamen lang niet altijd overeen. Ondanks deze smakelijke historie is het laatste woord over de negentiende-eeuwse prostitutie daarom nog niet geschreven.

Henk Visscher

S. Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Dissertatie Rotterdam 1998; Amsterdam: Koninklijk instituut voor de tropen, 1998, 468 blz., f59,-, ISBN 90 6832 277 x).

Nederlanders horen graag dat openstaan voor invloeden van buitenaf een wezenskenmerk is van hun nationale identiteit. Wat de auteur van het boek betreft, gaat het hier niet zozeer om de openheid van een multiculturele samenleving als wel om die van een spons die opzuigt en onzichtbaar maakt. Vanuit die stelling wil zij licht werpen op het onzichtbare web van